

НОВА ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА ОБОЛОННЯ¹

В статті висвітлюються матеріали досліджень нововиявленої верхньопалеолітичної стоянки Оболоння у Подесенні.

Ключові слова: Східна Європа, Середнє Подесення, верхній палеоліт, епіоріньяк, гравет, епігравет, наконечники типу Істюріц.

Стоянка Оболоння була відкрита у 2010 році в самому центрі с. Оболоння, Коропського району, Чернігівської області. Вона знаходиться в приблизно 12-15 км нижче по Десні від стоянок Бужанка 1 та Бужанка 2 і є найпівденнішою стоянкою, відомою на сьогодні у Середньому Подесенні (рис. 1).

Стоянка була відкрита випадково під час господарських робіт по облаштуванню свердловини для води в котельні місцевої школи. Серед кісток викопних тварин, кременів та кісткового вугілля найцікавішою виявленою знахідкою є бивень з гравіюванням. Він безперечно належить до найяскравіших витворів палеолітичного мистецтва (Ступак 2010, с.169-178; 2011, с.51-68; Ступак, Хлопачев 2012, с.103-105).

Слід відмітити, що знахідки кісток та оброблених кременів траплялись біля с. Оболоння і раніше. Так, знахідки кісток мамонта

біля села були відомі, як мінімум, з кінця XIX століття (Смоличев 1925). Основна кількість відомих раніше мамонтових кісток походить з правого берега старого русла Десни. У 1937 р. Ю.С. Виноградським на околиці села, на правому березі Десни, під терасою висотою близько 6 м були зібрані кістки мамонта та інших тварин. Знахідки кісток траплялись на протязі 1 км. Окрім кісток ним були виявлені 3 крем'яні різці (Виноградський 1937, с.5,6,9,10). У Сосницькому краєзнавчому музеї ім. Ю.С. Виноградського зберігається бивень, орнаментований рядами діагонально нанесених насічок (Виноградський 1955, с.86-88). Пізніше, територію, де був знайдений орнаментований бивень - біля паромної переправи на лівий берег, та ділянки тераси правого берега Десни поруч, були оглянуті дослідниками у 1965 році, але палеолітичні рештки не були знайдені (Гладких, Толочко, Шовкопляс 1967, с.207). Ця місцевість розташована приблизно в 1,5 км на захід від стоянки.

¹ Робота виконана в межах проекту НАНУ №07-06-12 (У) – РФФД №12-06-90400-Укр-а.

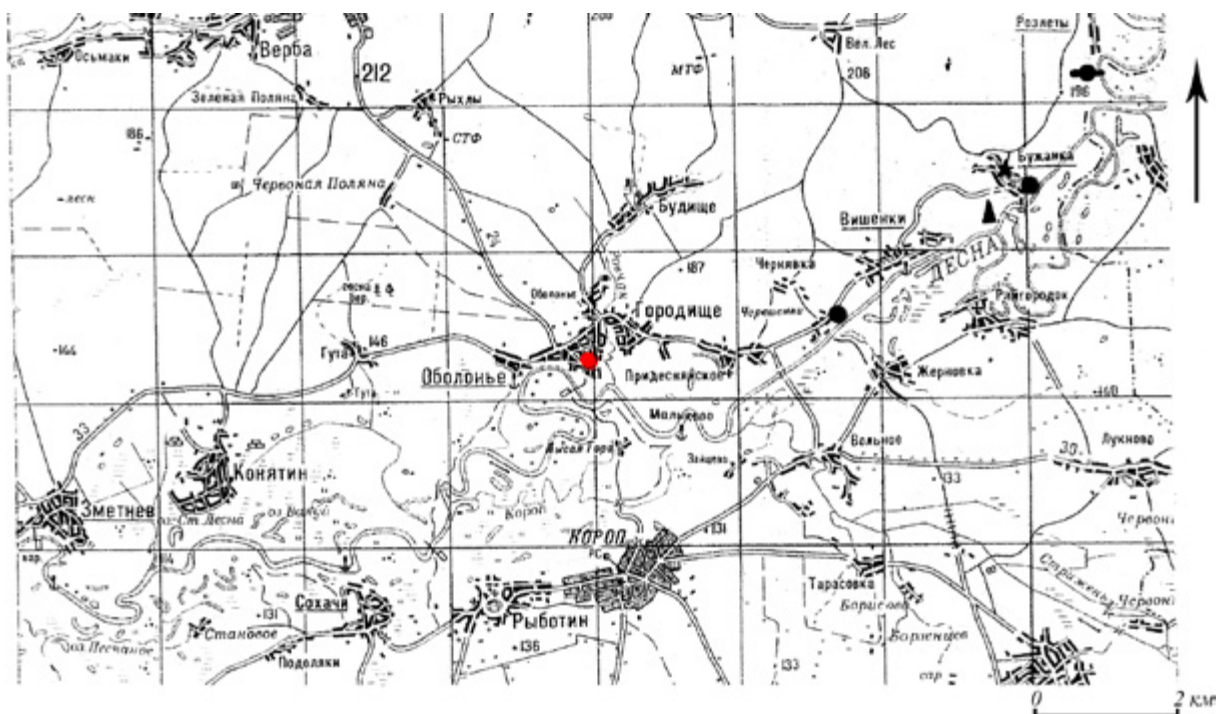

Рис. 1. Карта розташування стоянки Оболоння та стоянок Бужанка 1 і 2 та місця виходів кременю та кварциту.

Умовні позначення: ● - стоянка Оболоння; ▲ - стоянка Бужанка 1; ★ - стоянка Бужанка 2;
● - місце виходів кременю та кварциту; ● - місця виходів кварциту.

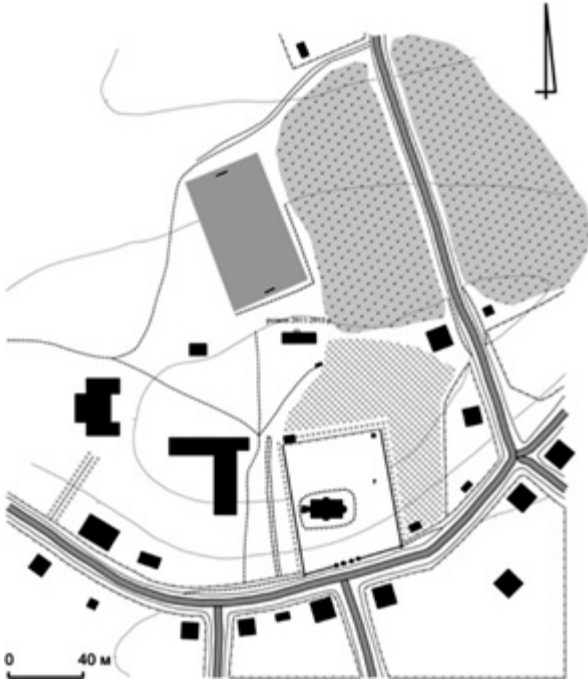

Рис. 2. План розташування стоянки Оболоння та розкопу.

Пам'ятка займає найвищу точку мису, утвореного Десною та її правою притокою – річкою Бистрицею (рис. 2). Стоянка розташована на високій ділянці піщаної тераси Десни. Ця обмежена ділянка має відносно підвищення близько 3-4 м над рівнем першої надзаплавної тераси. Можна припускати, що вона являє собою останець другої тераси. У будові тераси переважають піщані відкладення, створюючи декілька фаціальних пачок. На низьких геоморфологічних рівнях першої тераси і високої заплави, покривні комплекси представлені супісками і суглинками з значним вмістом піску. На відміну від них, в будові стояночного рівня покривна товща представлена дрібно- та середньозернистими пісками, переробленими ґрунтовими процесами, що відображено досить потужною ортзандовою товщею.

Опис південної стінки по лінії Т (рис. 3). Опис та глибини подаються по центральній частині розрізу від умовного 0. (Опис зроблений Ю.М. Грибченко).

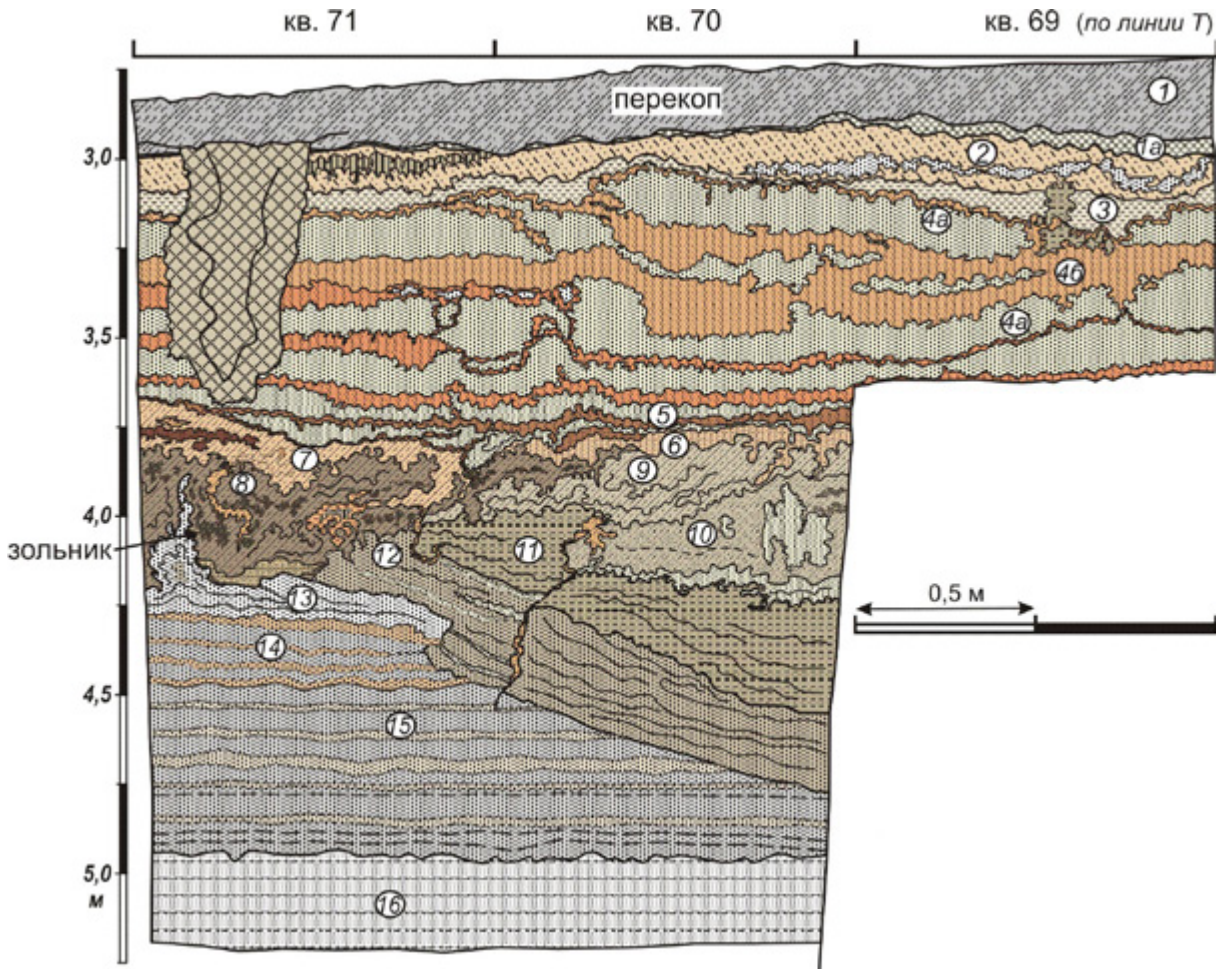

Рис. 3. Стоянка Оболоння стратиграфія по південній стінці розкопу (за Ю.М. Грибченко).

№ шару	Відклади	Потужність, м	Глибина, м (від 0)
1.	<i>Перекоп.</i> Включає два рівня. Рівень 1а (потужністю до 5 см) представлений більш однорідним супіском.	0,25	2,95
2.	<i>Пісок</i> коричнево-сірий, дрібнозернистий, алевритовий, щільний, неоднорідний. У квадраті 71, у середній частині шару, простежується рівень слабо вираженої гумусированості. В кв. 69 хвилясті лінзи світло-сірого піску. Нижній контакт шару хвилястий, чіткий.	0,10	3,05
3.	<i>Супісок</i> світло-сірий, щільний, насичений піском, неоднорідний. Потужність шару не витримана, змінюється від 2 до 8 см. нижній контакт чіткий, нерівний, хвилястий. Підкреслений тонким коричневим ортзандовим прошарком.	0,10	3,15
4.	<i>Піщаний ортзандовий горизонт.</i> Представлений нерівними чергуваннями піску жовтувато-сірого, світлого, пилюватого (горизонти 4а), з великими хвилястими і ступінчастими ортзандовими прошарками буро-коричневого і темно-коричневого кольору (горизонти 4б). Ортзанди представлені глинистими озалізненими пісками. Товщина прошарків від 1-2 см до 10-15 см. Великі ортзанди нерівні, крупнохвилясті, ступінчасті. По розповсюдженню переходять в тонкі, розгалужені.	0,50	3,65
5.	<i>Нижній рівень ортзандового горизонту.</i> Пісок світлий, жовтуватий, дрібнозернистий, чергується з прошарками темно-коричневих ортзандів. Нижній ортзанд щільний, озалізнений, хвилястий.	0,10	3,75
6.	<i>Супісок коричнево-сірий</i> , щільний, неоднорідний. Містить численні включення і дрібні лінзи бурого озалізнення. Шар представлений тільки в правій частині розрізу. У лівій частині (кв. 71) заміщається шаром 8.	0,05	3,80
7.	<i>Суглинок коричнево-сірий</i> , озалізнений, неоднорідний, містить включення темно-коричневого озалізненого піску. Шар деформований і не витриманий по потужності. Нижній контакт нерівний, поступовий.	До 0,15	3,85
8.	<i>Суглинок бурувато-сірий</i> , щільний, неоднорідний, гумусований, насичений піском. Шар порушений складними кріогенними деформаціями. У шар проникають язика і затьоки з вищерозташованого шару. Містяться численні включення бурого озалізнення і оглеєння. У шарі містяться скупчення і включення зольно-вуглистого матеріалу, дрібні кістки і кремій. У нижній частині суглинок шаруватий з дрібними лінзами піску. У центральній частині розрізу матеріал шару більш шаруватий з лінзами зольника, з нечіткими хвилястими контактами. У правій частині розрізу поступово виклинюється. Потужність шару в структурах до 40 см, а в центральній частині скорочується до 10 см.	0,10	3,95
9.	<i>Суглинок бурувато-сірий</i> , насичений піском, подібний за складом з шаром 8. На окремих ділянках шаруватий, за рахунок тонких лінз і прошарків сірого піску. Нижній контакт чіткий, крупнохвилястий.	0,10	4,05
10.	<i>Піски світло-сірі шаруваті</i> , середньозернисті, пилюваті, з темними тонкими прошарками. У правій частині розрізу велике включення неправильної форми світлого піску, більш сортованого. У середній частині розрізу шар обмежений тонкою озалізненою, субвертикальною жилою, по якій заміщається пісками шару 11. У основі шару нерівна лінза світлого піску.	0,15	4,20
11.	<i>Піски сірі</i> , шаруваті, алевритові, несортвані, з похилими лінзами і тонкими прошарками темних пісків. Шар розірваний озалізненою жилою з відкладень що перекривають. Шар залягає похило з кутом падіння близько 25° на захід. Нижній контакт нечіткий, дрібнохвилястий з глибиною від 4,10 м до 4,55 м (у правій частині розрізу).	0,15	4,35
12.	<i>Піски бурувато-сірі</i> , шаруваті, з тонкими лінзами і прошарками світлого піску. Залягають з нахилом, як і вищерозміщені. Похила ерозійна основа зрізає з уступом нижні шари 13,14,15.	0,20	4,55
13.	<i>Пісок світло-сірий</i> , шаруватий, середньозернистий. Представлений невеликим фрагментом в лівій частині розрізу. У зоні структурних деформацій шару 8 розташований між ними у вигляді складного язика. Залягає на рівні шарів 11 і 12. Нижній контакт чіткий, хвилястий.	0,10	4,30
14.	<i>Нашарування пісків</i> світло-сірих і коричневих, слабо глинистих. Товщина прошарків 3-4 см. нижній контакт поступовий.	0,20	4,50
15.	<i>Піски сірі</i> , шаруваті, з прошарками буруватих пісків товщиною 4-8 см. У нижній частині більш тонка шаруватість. З розгалуженими темними прошарками (3-5 мм), що утворюють пачки. Нижній контакт чіткий, хвилястий.	0,45	4,95
16.	<i>Піски світло-сірі</i> , середньозернисті, сортовані, тонкошаруваті. Шаруватість горизонтальна, слабо виражена, слабохвиляста.	Вид. 0,25	Вид. 5,20

Піщані формації переважають у будові відкладень, що вміщують культурний шар. Підстилаючі відклади представлені різними пачками шаруватих пісків, в яких проявляються ознаки складних деформацій і розмиву. Культурний шар простежується в шарі багатих піском гумусованих суглинків, первинне залягання яких порушено достатньо великими криогенними структурами, типу плям-медальйонів. Положення деформованих лінз і включень зольної маси, кісток і кременя в кріотурбованій ґрунтовій товщі, свідчить про те, що ці криогенні деформації могли бути пов'язані з фіналом її формування і періодом деградації багаторічної мерзлоти. Після цього на ділянці розміщення стоянки активізувалися процеси седиментації піщаного матеріалу. Судячи по структурі і складу піщаного комплексу, його формування могло бути пов'язано з еоловими процесами епохи пізньольодовиків'я.

Визначення генезису різних типів відкладень і співвідношень культурного шару стоянки з горизонтами присутніх формацій, можливо при детальному вивченні їх мікροстратиграфії і літолого-фаціальних властивостей. Залишається поки що недостатньо ясною зв'язок складних деформацій порід, що залягають в основі ґрунтово-культурного шару, з криогенними структурами самого шару і з розміщенням великих кісток мамонта. Характер інтенсивного озалізнення порід, на рівні культурних знахідок, може бути пов'язаний з більш пізніми процесами початку акумуляції верхньої пачки пісків, або з голоценовими ґрунтовими процесами. Всі ці питання можуть бути вирішені після аналітичної обробки відібраних гранулометричних, палинологічних та мікрофауністичних зразків і під час подальших досліджень пам'ятки.

В даний час район відноситься до лісової зони і характеризується рівнинною територією з незначними гривами і вузькими зниженнями. Тут сформувалися соснові і сосново-дубові ліси, поряд з якими зустрічаються дубово-грабові ліси, які із збільшенням вологості змінюються дубовими і далі вільховими. У цих лісах водяться заєць-русак, вовк, лисиця, єнотовидний собака, видра, куниця лісова, борсук, дикий кабан, козуля, лось. Луки приурочені, головним чином, до понижень численних річок Полісся, зустрічаються стариці і невеликі заплавні озера. У річках і озерах мешкають: плотва, карась, лин, щука, окунь, судак, сом та ін. Болота займають пониження малих річок і реліктові долини (Природа Української РСР. Рослинний світ 1985, 278с.). Переважають

ґрунти дерново-підзолисті, піщані і супіщані, а на території Оболонського ботанічного заказника - ґрунти лугового типу, насамперед лугові і дерново-глейові супіщані і піщані, а в пониженнях – лучно-болотні.

Інформація про сучасні умови досліджуваної території приведена не випадково. Порівняння цих даних з результатами, отриманими за допомогою палинологічного аналізу, може допомогти при встановленні ступеня зміни рослинності і ландшафтів в часі. А висновки щодо характеру рослинного покриву і клімату дозволять охарактеризувати середовище проживання пізньопалеолітичної людини.

Саме з метою отримання інформації про палеогеографічні умови часу існування стоянки Оболоння, з осадків що вміщують культурний шар і тих, що залягають нижче були відібрані зразки на палинологічний аналіз (рис.4).

Підготовка зразка до аналізу проводилася за стандартною методикою Гричука В.В. з деякими змінами (Комар 2006, с.223-231). Щоб виключити спотворення викопних палиноспектрів за рахунок можливого засмічення сучасними палиноморфами, процедура ацетоліза не використовувалася (Комар 2011, с.74). Процентний вміст окремих таксонів вираховувався по відношенню до загальної суми (AP + NAP + P), до складу якої входять дерева і чагарники (AP), чагарнички і трав'янисті (NAP), а також спори (P). Із загальної суми виключені водні та прибережно-водні рослини, а також невизначені (Varia). Їх процентний вміст підраховувався також по відношенню до загальної суми. Процентний вміст основних груп виділених L PAZ показано на (рис. 5).

За результатами палинологічного аналізу виділені палиноспектри можна об'єднати в три локальні пилкові зони (L PAZ). L PAZ O-1 - зр. 16-13, L PAZ O-2 - 21-18 і 12-10, L PAZ O-3 - зр. 17 і 9-5. Віднесення зразків до тієї чи іншої L PAZ проводилося на основі подібності складу палиноспектрів. У зразках 4-1 мікрофітофосилії виявлені в незначній кількості і ці зразки не віднесено до жодної палинозони. Опис L PAZ приведено знизу вгору.

Перша L PAZ відповідає нижній частині дослідженої товщі. Відсоток пилку деревних і чагарників у загальному складі спектрів становить у середньому 21%. Основу пилку деревних становить пилок хвойних (*Pinus sylvestris* L., *Pinus cembra* L., *Picea*). Зустрінуті 2 пилкових зерна *Larix*. З листяних в спектрах присутній пилок беріз двох секцій *Alba* і *Nanae* et *Fruticosae*, вільхи (*Alnus*), верби (*Salix*).

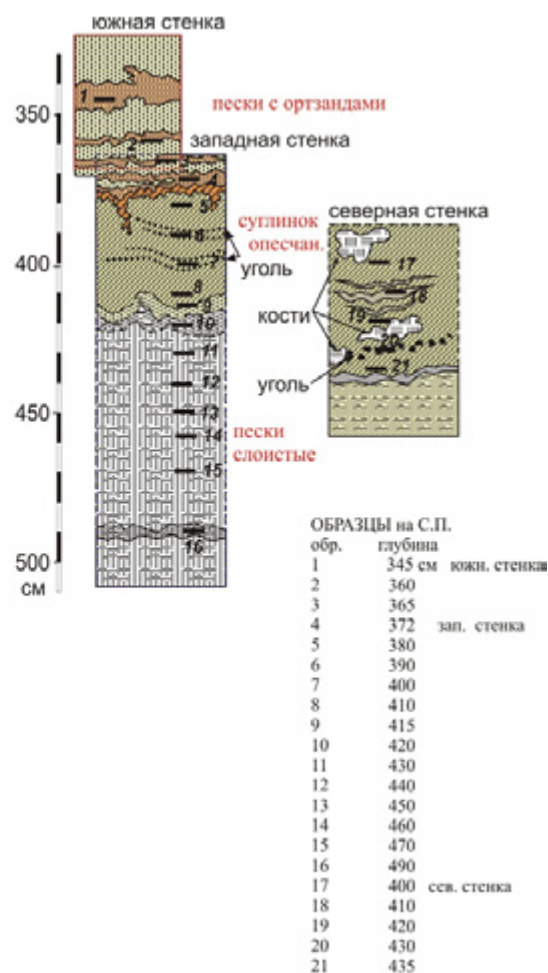

Рис. 5. Схема відбору зразків на палинологічний аналіз.

Виявлені нечисленні пилкові зерна обліпихи (*Hippophal rhamnoides* L.), вересових (*Calluna vulgaris* L. та ін.).

У групі трав'янистих переважає пилко сімейств Сурегасеае, Роасеае, Ранункуласеае (у тому числі роду *Thalictrum*). Відзначається присутність пилку сімейств Астерасеае (у тому числі роду *Artemisia*), Сеноподіасеае, Сярофілласеае, Оняграсеае, Сяхіфрагасеае.

Визначено спори Polypodiaceae gen indet., *Lycopodium clavatum* L., *Botrychium boreale* (Fr.) Milde., *Selaginella selaginoides* (L.) Link., *Sphagnum*, *Equisetum* і Bryales. У трьох зразках зустрінуто пилко водних та прибережно-водних рослин (*Sparganium*, *Typha*), в них же визначені зелені водорості роду *Pediastrum* (*Pediastrum duplex* Meyen., *P. kawraiskiyi* Schmidle, *P.boryanum* Menegh.).

Процентний вміст мікрофітофосилій основних груп L PAZ O-2 наступний: AP - 20%, NAP - 72%, P - 8%. Основна відмінність спектрів цієї локальної зони від попередньої в зникненні палиноморф наступних таксонів: *Picea*, *Larix*, *Calluna*, *Sparganium*, *Typha*, Polypodiaceae gen indet., *Sphagnum*, *Equisetum* і появи *Alnaster fruticosus* (Rupr.) Ledeb. (*Alnus*

viridis subsp. *Fruticosa* (Rupr.) Nyman) і *Armeria* Willd. Не виявлені також зелені водорості.

Зникнення зі складу спектрів пилку мезофільних, а також гігро- і гідрофільних рослин може вказувати як на збільшення сухості клімату, так і на зміну положення берегової лінії. Можливо, накопичення відкладень нижньої частини розрізу відбувалося або в прибережній частині водойми, або ця територія періодично затоплювалася. Крім цього, результат застосування методу «кліматограм» свідчить про деяке зниження мінімальних температур як літніх, так і зимових.

AP - 12%, NAP - 73%, P - 15% - такий процентний вміст мікрофітофосилій основних груп L PAZ O-3. У спектрах цієї зони зустрінуто пилко наступних деревних і чагарників: *Pinus sylvestris* L., *P. cembra* L., *Betula* sect. *Alba* і *Nanae et Fruticosae*, *Salix*.

У складі трав'янистих істотних змін не зафіксовано, хоча слід відзначити появу в спектрах одиничних пилкових зерен дріади восьмипелюсткової (*Dryas octopetala* L.), а у складі спорових *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & Mart.

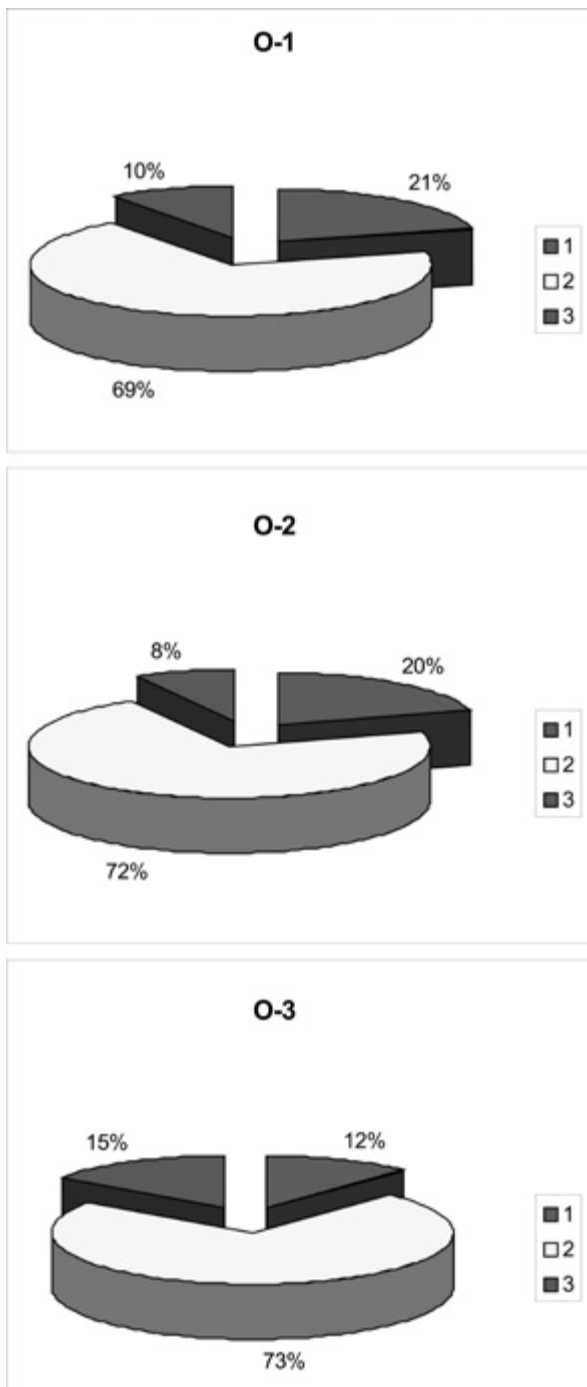

Рис. 5. Циклограми відсоткового вмісту основних груп виділених L PAZ. 1 – дерева та чагарники; 2 – чагарнички та трави; 3 – спори.

У зразках 4-1 присутні нечисленні пилкові зерна наступних таксонів: *Pinus sylvestris*, *P. cembra*, *Betula sect. Alba*, *Cyperaceae*, *Poaceae*, *Artemisia*, *Chenopodiaceae*, *Bryales*.

Реконструйовані значення температур січня (МТС) і липня (МТW) для часу накопичення верхньої частини розрізу вказують на збільшення діапазону змін, а також на зниження мінімальних зимових, але підвищення максимальних літніх температур. Це може свідчити про збільшення континентальності клімату (рис. 6).

Якщо проаналізувати склад паліноспектрів, можна помітити, що рослинність часу осадконакопичення була екологічно неоднорідною. У її складі були присутні гіпоарктичні мезофіти, характерні для сучасних тундр (*Betula sect. Nanae et Fruticosae*, *Botrychium boreale*, *Selaginella selaginoides* та ін), ксерофіти (*Armeria*, *Artemisia*, частина злакових і лободових), психрофіти – рослини, що ростуть на вологих та холодних ґрунтах півночі і високогір'я (*Dryas octopetala*). Лісову рослинність становили представники бореального, березнякового, вільшаннікового і вербового ценогенетичного комплексів. Таким чином, можна зробити висновок про існування мозаїчного рослинного покриву з ділянками паркової тундри і перигляціального степу.

У послідовній зміні паліноспектрів зафіксовані зміни рослинного покриву, пов'язані з похолоданням і аридизацією клімату. Очевидно, осадконакопичення досліджуваної товщі розрізу відбувалося в інтервалі 24-17 тис. років, тобто у часовому відрізку, що відповідає мікротермалу – часу дуже холодного континентального клімату (Красилів та ін. 1985, 148 с.; Verpoorte 2009, p.77-85).

Розкопки стоянки розпочалися у 2011 р. На сьогодні досліджено 12 кв.м площі. Розкоп 3Х4 м розташований за стіною котельної школи, в 2 м від стіни і 9 м від східного кута котельної (рис. 2). Від південної стінки розкопу до місця виявлення кісток мамонта та інших археологічних решток у самій котельній, під час облаштування свердловини для води, приблизно 3 м.

Культурний шар залягає у самих верхах суглинку. На дослідженій ділянці він сильно пошкоджений постдепозиційними процесами. Окремі кремені зустрічались у шарі розташованому вище. Матеріал починає активно зустрічатись з глибини 3,60 м від репера (1,15 м від денної поверхні). У західній частині розкопу було виявлено природне падіння і потовщення у західному напрямку шару суглинку. У його південній частині мешканцями стоянки була зроблена невелика яма, заповнена фрагментами кісток, переважно мамонта та крем'яними і кварцитовими знаряддями та відходами їх виробництва. Більш інтенсивно наповнена знахідками і зокрема знаряддями, східна частина розкопу. Так, у південно-східному куті розкопу виявлений завал з великих кісток мамонта (*Mammuthus primigenius*) (Тут і надалі визначення Л. Демей (Інститут палеонтології людини, Париж, Франція)). Основу завалу складає великий фрагмент тазової, велика

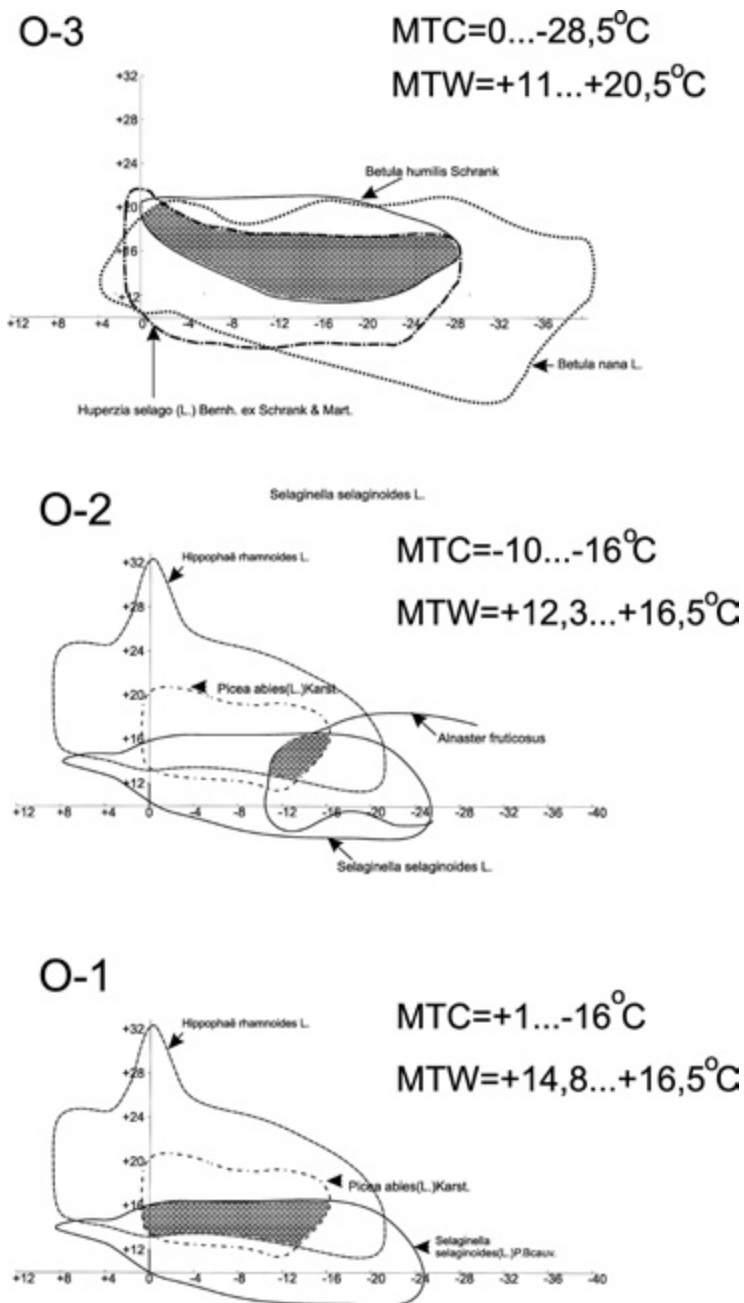

Рис. 6. Кліматограми реконструйованих температур самого холодного (MTC) і самого теплого (MTW) місяців.

трубчаста кістка та, як мінімум, три бивні мамонта, які мають дуже погану збереженість. Ці кістки перекрили насичену знахідками ділянку культурного шару, що сягає до 0,10 м товщини. У північно-східному куті розкопу був знайдений череп молодого мамонта, який був розташований зубами догори. Він має погану збереженість оскільки значною своєю частиною знаходиться у піску. В процесі розкопок в культурному шарі часто зустрічались дрібні фрагменти та плями червоної та рідше рудої вохри. Також траплялись дрібні фрагменти пісковика, переважно пісковикових дрібних плиточок, які, вірогідно, використовувались для абразивної обробки.

Для стоянки отримані дві радіоуглецеві дати. Перша, отримана по трубчастій кістці мамонта, знайдений під час земляних робіт в котельній - SPb_442 : 15200+/-200 ВР. Друга, отримана по трубчастій кістці мамонта, що була виявлена під час розкопок у східній частині розкопу – Ох – 28035 20730+/-120 ВР.

Більшість фауністичних решток має дуже погану збереженість. Насамперед це стосується тих кісток, які були розташовані у піску, або на межі піску і суглинку. Більш задовільну і навіть гарну збереженість мають кістки, знайдені у суглинку. Згідно попереднього аналізу більшість кісток належить мамонту (*Mammuthus primigenius*). Окрім решток мамонта виявлені кістки бурого ведмедя (*Ursus arctos*), вовка (*Canis lupus*), лисиці (*Alopex lagopus*) та зайця (*Lepus timidus*).

Кам'яний комплекс, виявлений на стоянці під час розкопок, включає 11553 кам'яних артефактів. Мешканцями стоянки використовувалась дуже різна сировина. Основною був типовий чорний або ж темно-сірий, часто з світло-сірими цятками жовтовий деснянський кремій. Найближчі відомі нам поклади такої сировини знаходяться за 15-20 км вище по Десні, біля с.Розлети (рис. 1). Окрім місцевого кременю значними частками представлений канівський, розповсюджений на палеолітичних стоянках Середнього Подніпров'я і смугастий рудо-білий кремій. Походження останнього нам не відоме. Більша частина крем'яних знахідок не патинувана, частина виробів вкрита біло-блакитною патиною. Окрім кременю на стоянці використовувався високоякісний дрібнозернистий кварцит. Найближчі поклади такої сировини відомі за 6 км вище по Десні, біля с.Черешеньки. Найкращий такий кварцит і за 12 км вище по Десні, біля с.Бужанка та біля с. Розлети, там же, де і кремій (рис. 1).

Всього виявлено 9548 (82,6%) крем'яних та 2005 (17,4%) кварцитових знахідок (табл. 1).

Якщо не враховувати лусочки, яких знайдено 7875 крем'яних та 1684 кварцитових, то серед 1994 виробів крем'яні складають 1673 (83,9%), а кварцитові – 321 (16,1%).

Таблиця 1. Типологічне співвідношення кам'яних виробів.

НАЗВА ВИРОБУ	кремійнь	кварцит
Пренуклеус	1	
<u>Нуклеуси:</u>		
Одноплощадкові	19	
Двоплощадковий біпоздовжній	1	
Двоплощадкові біпоздовжньо-суміжні	3	
Двоплощадкові біпоздовжньо-альтернативні	2	
Двоплощадковий поперечний	1	
Уламки нуклеусів	6	1
Платівки корочні та з природних ребер конкрецій	31	4
Платівки реберчасті двосторонні	5	
Платівки реберчасті односторонні	36	2
Платівка з попеременно сформованим ребром	1	
Платівки поздовжньо-реберчасті	10	
Платівки з різноспрямованими негативами	10	2
Платівка з поперечними негативами		1
Відщепи реберчасті	14	
Скол поздовжній формування бічної поверхні нуклеусу	1	
Скол поперечний формування бічної поверхні нуклеусу	1	
Сколів поперечних переоформлення нуклеусів	2	
Сколи формування та підживлення площадок нуклеусів	22	1
Платівки	563	165
Відщепи зняті з робочих поверхонь нуклеусів	21	
Відщепи	565	99
Лусочки (≤ 15 мм)	7875	1684
Невизначимі уламки сколів	17	9
Уламки	23	15
Вироби з вторинною обробкою та відходи їх виробництва		
Оснащення метальної зброї	13	
<u>Різці:</u>		
Бічні на платівках	10	
Бічний двосторонній на платівці	1	
Бічний на платівці комбінований із серединним	2	
Бічний на платівці комбінований із кутовим	1	
Бічний на платівці комбінований із проколкою	1	
Серединні на платівці	6	
Серединний двосторонній на платівці	1	
Серединний комбінований з кінцевою скребачкою	1	
Серединний на відщепі	1	
Серединний на уламку сколу	1	
Серединний на уламку кременю	1	
Кутові на платівках	4	
Кутовий двосторонній на платівці	1	
Кутові на відщепі	2	

Таблиця 1 (продовження). Типологічне співвідношення кам'яних виробів.

НАЗВА ВИРОБУ	кремійнь	кварцит
Кутовий комбінований з скребачкою пласкою з носиком	1	
Уламок різця на платівці	1	
<u>Скребачки</u>		
Скребачки високі з носиком на відщепях чи уламках	6	2
Скребачка висока з носиком подвійна	1	
Скребачка висока з носиком на спрацьованому нуклеусі	1	
Скребачка висока з носиком на платівці	1	
Скребачка висока	2	
Скребачки пласкі з носиком на відщепях	4	1
Скребачки пласкі з носиком на платівках	2	
Скребачка з носиком подвійна	1	
Скребачка подвійна на уламку	1	
Скребачка кінцева на платівці	1	
Скребачка кінцева на відщепі	1	
Скребачка бокова на відщепі	1	
Проколка на платівці	1	
Платівки діагонально тронковані	3	
Платівка поперечно тронкована	1	
Платівки з ретушшю	120	16
Відщепи з ретушшю	19	2
Уламок кременю з ретушшю	1	
Невизначимі уламки виробів з ретушшю	13	1
Різцеві сколи	90	
РАЗОМ	9548	2005
У тому числі з вторинною обробкою	228	22

Серед крем'яних знахідок (без урахування лусочок) платівки та їх уламки та вироби з вторинною обробкою на платівках складають 827 (49,4%). Більшість цілих крем'яних платівок мають довжину менше 5 см. Слід зауважити, що достатньо значна кількість платівок має біпоздовжні негативи.

Серед кварцитових знахідок (без урахування лусочок) платівки та їх уламки і вироби з вторинною обробкою на платівках складають 190 (59,1%). Вони більш масивні, ніж крем'яні. Цілих кварцитових платівок набагато менше, ніж крем'яних.

Всього виявлено 250 виробів з вторинною обробкою, що становить 12,5% від усіх крем'яних та кварцитових знахідок без урахування лусочок. Для виготовлення знарядь в першу чергу використовувався кремійнь. Виробів з кременю – 228. Це 13,6% від крем'яних знахідок без урахування лусочок. Кварцитових знахідок з вторинною обробкою – 22, що ста-

новить 6,8% від виробів з кварциту без урахування лусочок. Виходячи з відсоткових показників (13,6% проти 6,8%), можна сказати, що кремійнь використовувався удвічі ефективніше для виготовлення знарядь, аніж кварцит.

Більш різноманітним є набір виробів з вторинною обробкою, виготовлених з кременю (табл. 1). До мікролітів нами віднесено 13 знахідок (рис. 7.1-11; 8.1,2). Переважно це уламки виробів. Для виготовлення мікролітів використовувалась в першу чергу дуже дрібна стрімка та напівстрімка ретуш, яка, як правило, не заходила глибоко в тіло платівки і майже не змінювала обриси заготовок. На частині виробів застосована вентральна ретуш.

Різців та їх уламків знайдено – 35 (табл. 1). Шіснацять різців є бічними, виготовленими на платівках (рис. 7.13,14,15,20,22; 8.3,5,7,8,10,11,13). Серед них один двосторонній (рис. 8.10), два комбіновані з серединними (рис. 7.13; 8.11), один комбінований з кутовим

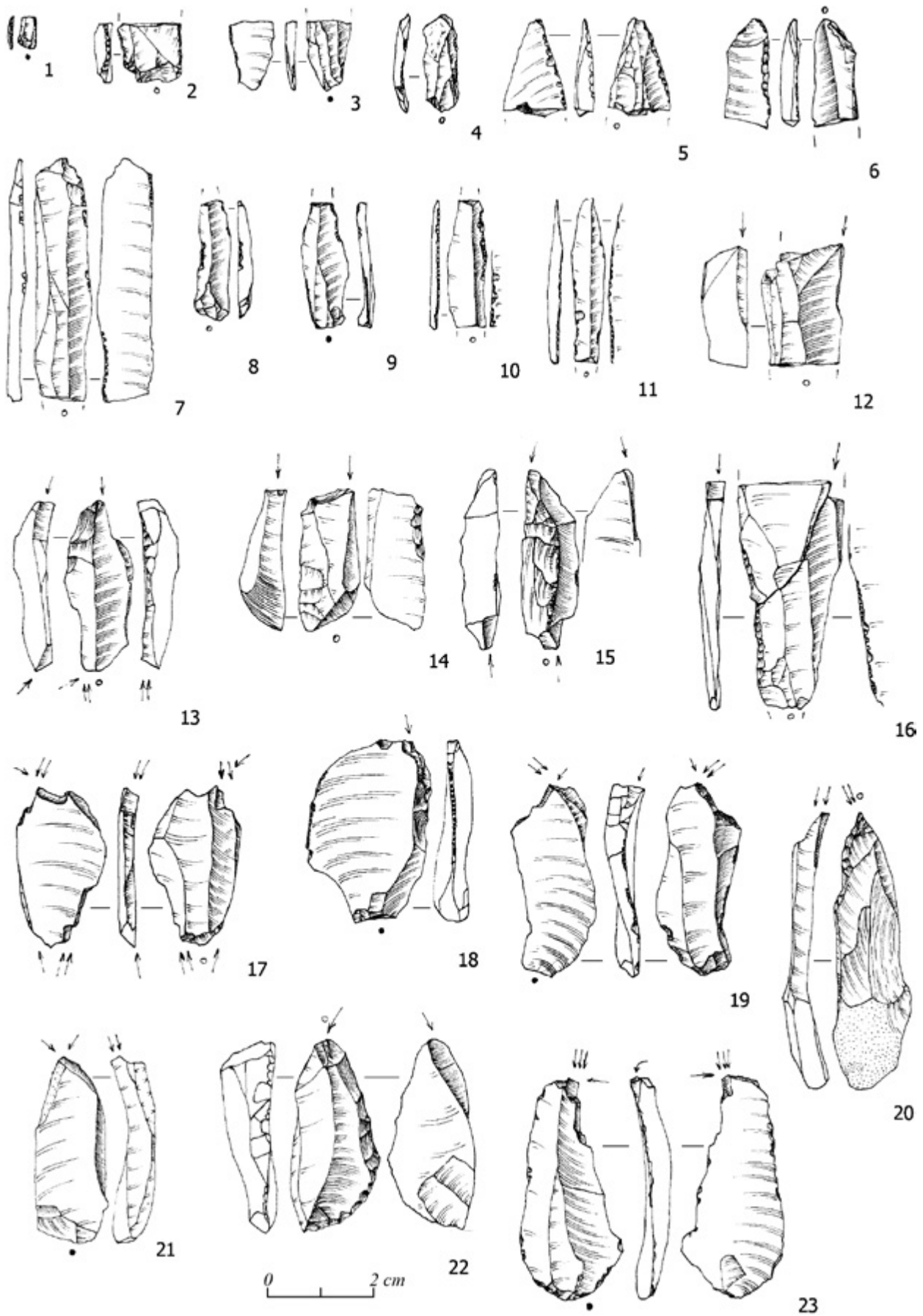

Рис. 7. Мікроліти (1-11) та різці (12-23).

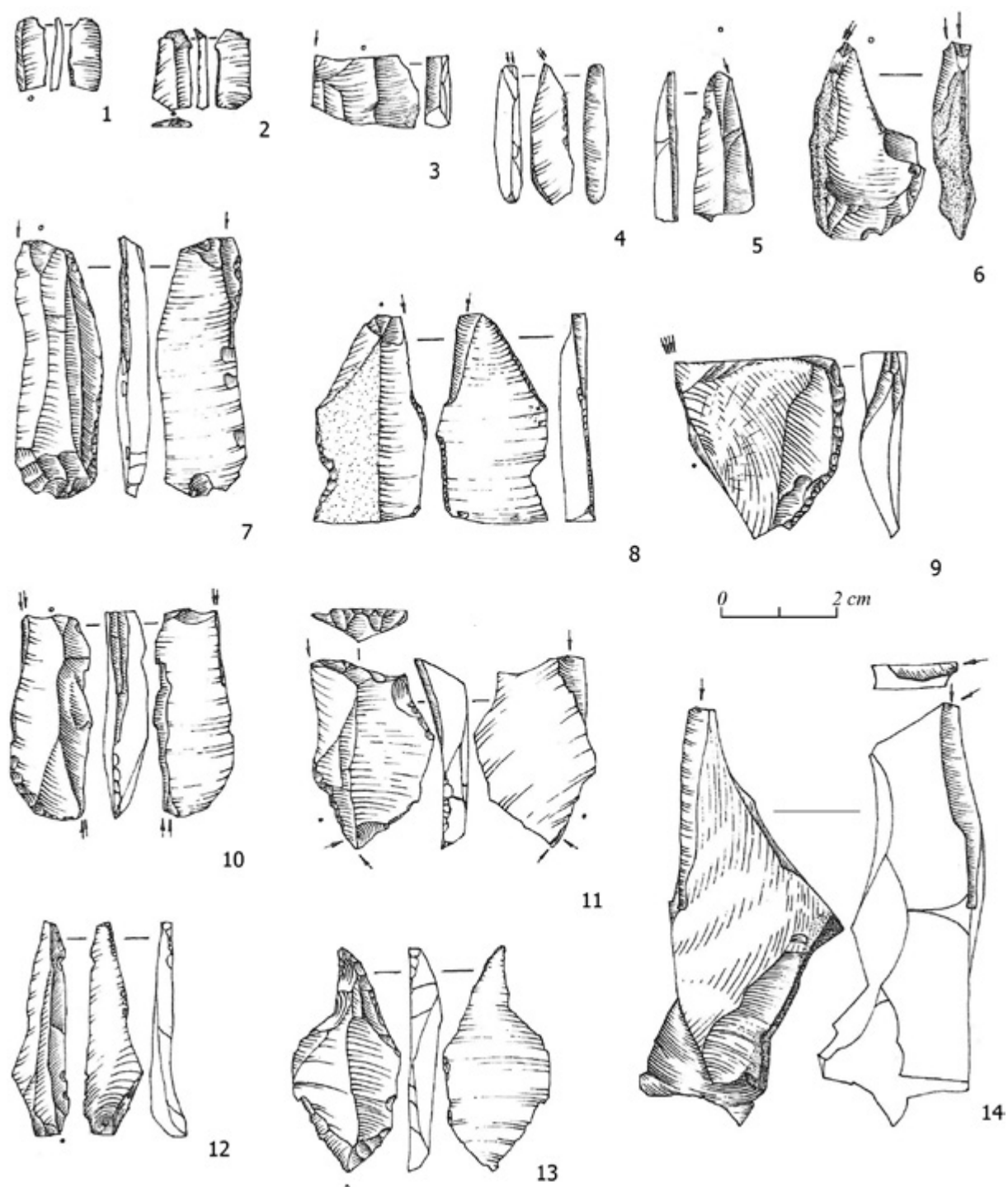

Рис. 8. Мікроліти -1, 2; різці - 3-12, 14; проколка -13.

(рис. 7.15) та один комбінований з проколкою (рис. 8.13). Серед 13 серединних переважають виготовлені на платівках - 10 (рис. 7.13,17,19,21,23; 9.2,11). Окрім описаних раніше двох, комбінованих з бічними, серед них один двосторонній (рис. 7.17), та один комбінований з кінцевою скребачкою (рис. 9.2). Ще один серединний, виготовлений на відщепі (рис. 9.11), один на уламку кременю (рис. 8.14) та один на невизначимому уламку сколу. Серед восьми куткових переважають виготовлені на

платівках - їх 6 (рис. 7.12,15,16; 9.1). Окрім описаного раніше, комбінованого з бічним, серед них один двосторонній та один комбінований із скребачкою пласкою з носиком (рис. 9.1). Ще один кутовий, виготовлений на відщепі (рис. 7.18) та один, виготовлений на уламку (рис. 8.9). Окім різців знайдений уламок різця на платівці, тип якого встановити не можливо. Відходів виробництва різців та їх підправок - різцевих сколів, знайдено 90 (табл. 1). На нашу думку, таке кількісне пере-

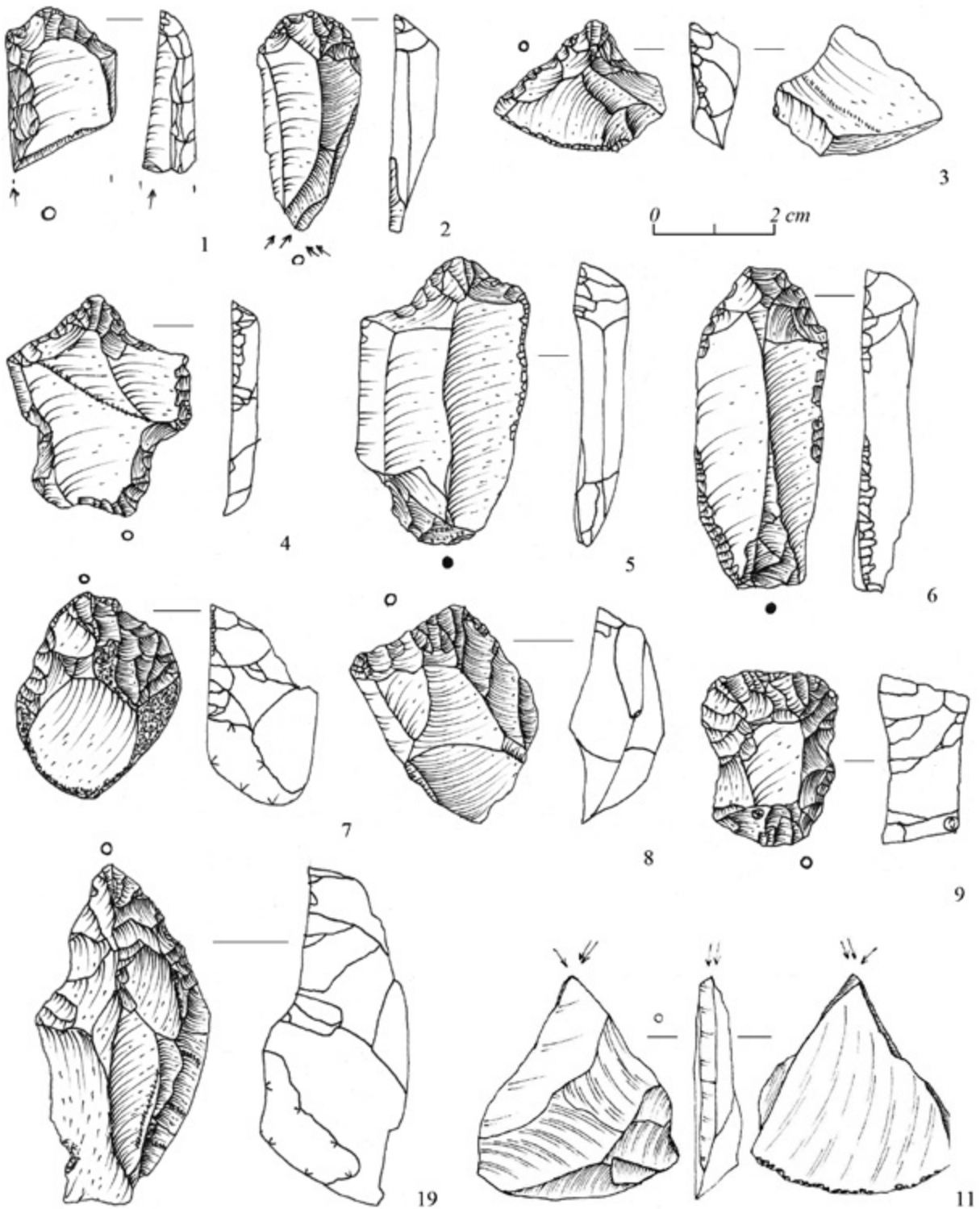

Рис. 9. Скребачки (1-10) та різець (11).

важання різцевих сколів над різцями (майже втричі) свідчить про те, що різці на цій же ділянці не тільки виготовлялись, а і використовувались.

Скребачок, виготовлених з кременю, не враховуючи двох, згаданих вище, комбінованих з різцями, виявлено 22. З них високих – 11 (рис. 9.7-10; 10.4-9). Серед них 9 (рис. 9.7,8,10; 10.4-7,9) з носиком та 1 кінцева на відщепі (рис. 10.8). Серед високих скребачок з носиком 1 виготовлена на платівці

(рис. 10.4), 1 на спрацьованому нуклеусі (рис. 10.7) і 3 на відщепках, чи уламках (рис. 10.5,6,9). Одна з останніх – подвійна (рис. 10.9). Плоских скребачок з носиком – 6. Дві з них виготовлено на платівках (рис. 9.5,6), та 4 на відщепках (рис. 9.3). Ще одна плоска з носиком – подвійна (рис. 9.4). Одна подвійна скребачка, виготовлена на уламку кременю. Ще одна скребачка на відщепі відноситься до бокових (рис. 10.11) (табл. 1).

Окрім проколки, комбінованої із бічним різцем, згаданої раніше, знайдена ще одна проколка на платівці (рис. 8.12).

До виробів з вторинною обробкою також належать: 3 діагонально тронковані платівки

(рис. 11.1-3) та одна поперечно тронкована, 120 платівок з ретушшю та їх уламків (рис. 11.4-17; 12.1-16), 19 відщепів з ретушшю, 1 уламок кременю з ретушшю та 13 невизначених уламків виробів з вторинною обробкою (табл. 1).

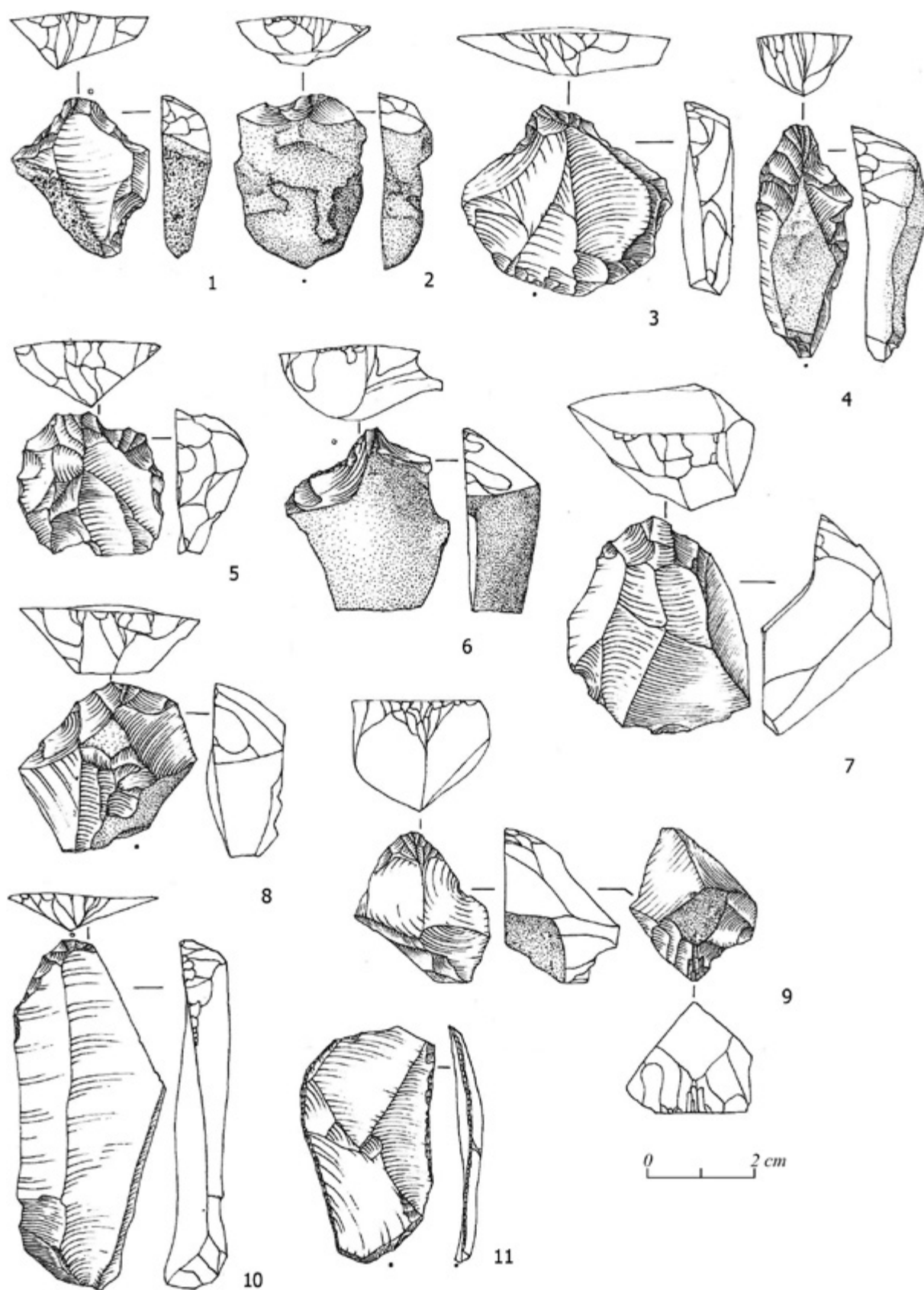

Рис. 10. Скребачки з кременю (1-11).

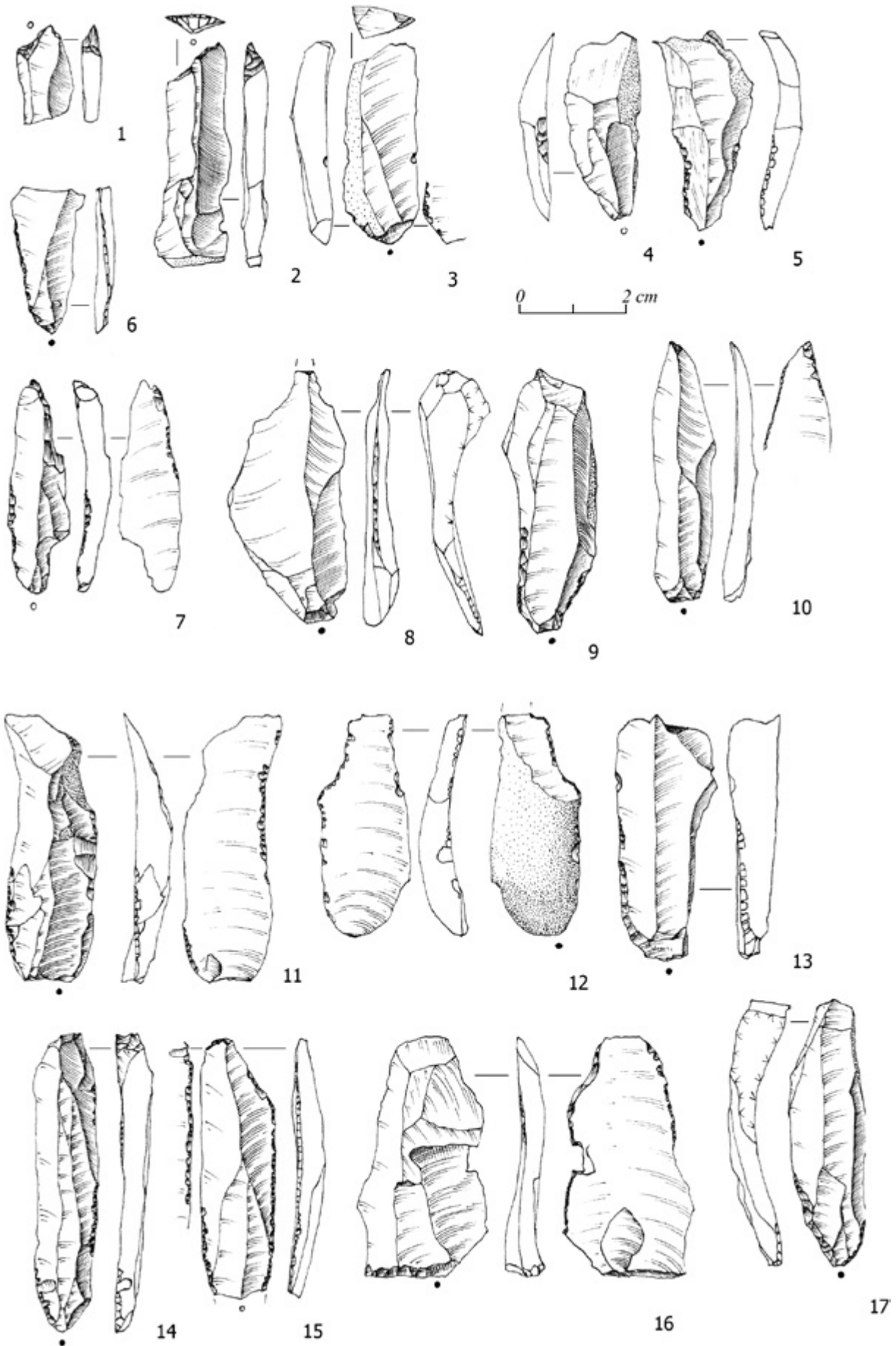

Рис. 11. Діагонально тронковані платівки (1-3) та платівки з ретушю (4-17).

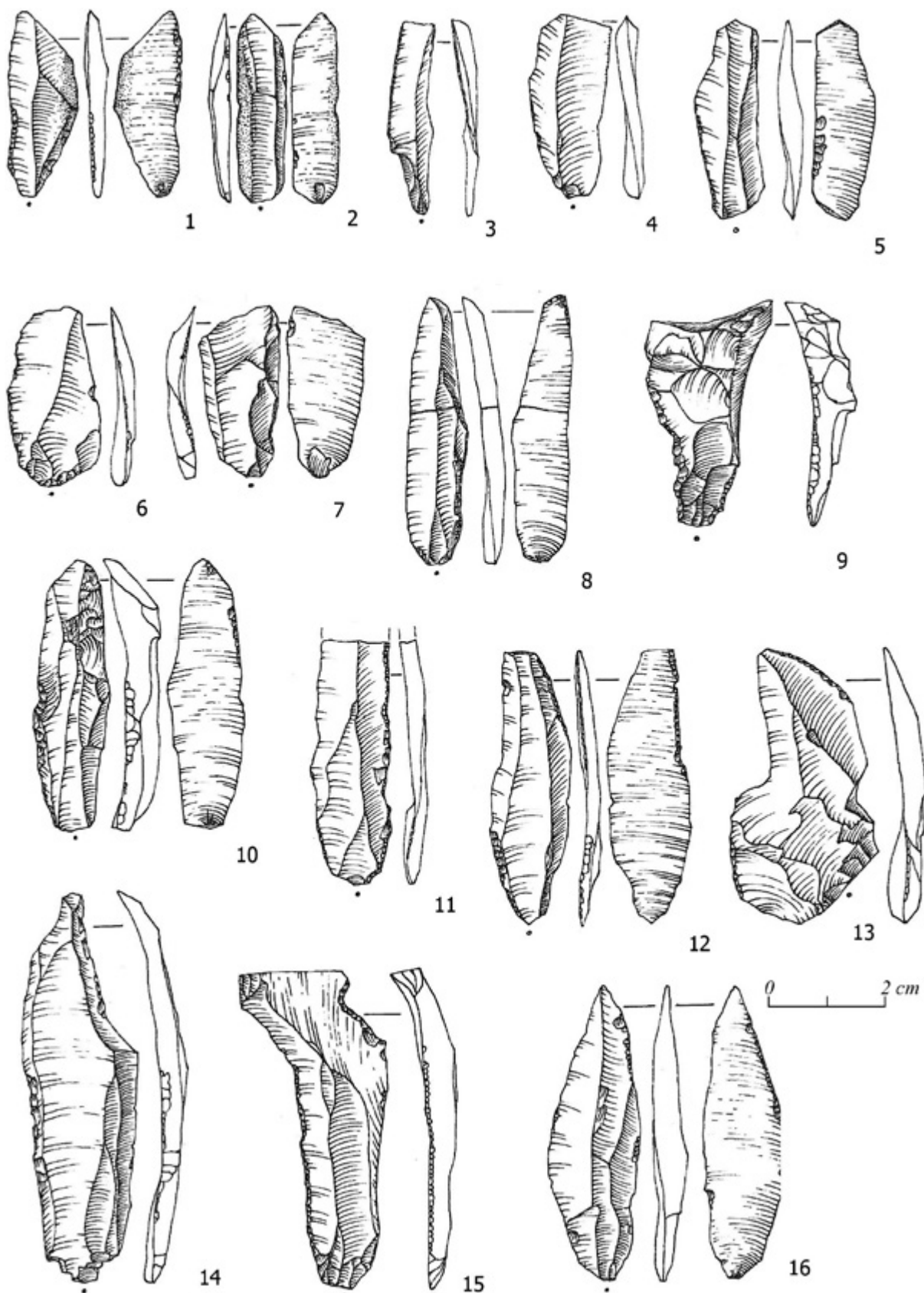

Рис. 12. Платівки та їх фрагменти з ретушю (1-16).

Кварцитові вироби з вторинною обробкою представлені двома високими скребачками з носиком (рис. 13.1), однією плоскою скребачкою з носиком (рис. 13.2), а також до них від-

носяться 16 платівок та їх фрагментів з ретушю (рис. 13.3-5), 2 відщепи з ретушю (рис. 13.6,7) та 1 уламок виробу з ретушю (таб. 1).

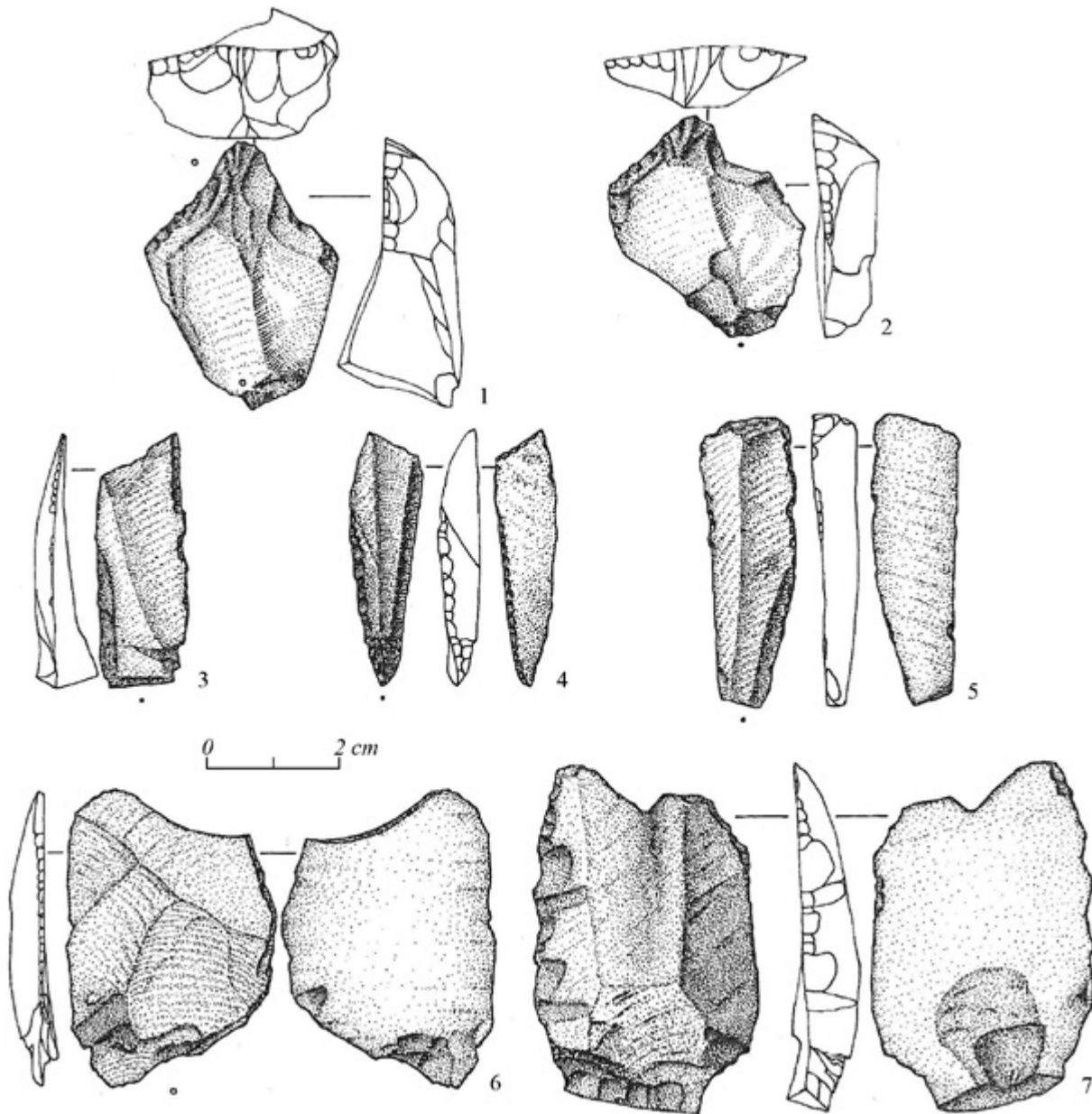

Рис. 13. Вироби з вторинною обробкою з кварциту: скребачки – 1, 2; платівки з ретушшю – 3-5; відщепи з ретушшю – 6, 7.

Нуклеуси та пренуклеус, знайдені на стоянці, усі крем'яні (табл. 1). Пренуклеус є дуже дрібним і має розміри – 36x15x16 мм. В якості заготовки, судячи по негативу, що зберігся на його поверхні, був використаний уламок нуклеусу. Площадка була сформована одним сколом, знятим із сторони майбутньої робочої поверхні. Після кількох невдалих спроб зняти природне ребро та розпочати процес отримання заготовки, пренуклеус був вибракований (рис. 15.4).

Серед 26 нуклеусів 19 одноплощадкові (рис. 14.1-3,5,6,8; 15.1-3,5,6,8), 1 двоплощадковий біпоздовжній (рис. 14.11), 3 двоплощадкові біпоздовжньо-суміжні (рис. 14.5,6), 1 двоплощадковий поперечний (рис. 15.7) та 2 двоплощадкових біпоздовжньо-альтернативних (рис. 15.9). По більшості нуклеусів видно, що

вони сформовані на уламках кременю. На робочих поверхнях переважають відщепові та мікроплатівчаті негативи. Бічні поверхні на окремих нуклеусах несуть сліди їх формування. Усі нуклеуси є сильно спрацьованими.

Окрім цілих нуклеусів та пренуклеусу знайдено 6 уламків крем'яних і один уламок кварцитового нуклеусів.

Серед інших крем'яних знахідок платівок корочних та знятих з природних ребер конкрецій – 31. Серед реберчастих переважають односторонні – 36. Двосторонніх набагато менше – 5. Одним екземпляром представлена платівка з поперемінно сформованим ребром. Платівок поздовжньо-реберчастих – 10. Платівок з різноспрямованими негативами – 10. Реберчасті відщепи представлені 14 екземплярами. Сколів формування та підживлення

площадок – 24. Скол поздовжній формування бічної поверхні нуклеусу – 1. Скол поперечний формування бічної поверхні нуклеусу – 1. Сколів поперечних переоформлення нуклеусів – 2. Платівок та їх уламків – 563. Відщепів, знятих з робочих поверхонь нуклеусів – 21. Відщепів – 565. Невизначимих уламків сколів – 17. Уламків кременю – 23 (табл. 1).

Серед інших кварцитових знахідок платівок

корочних та знятих з природних ребер конкрецій – 4. Реберчасті представлені двома односторонніми екземплярами. Дві платівки мають на дорсальній поверхні різноспрямовані негативи та одна поперечні. Скол підживлення площадки нуклеусу представлений одним екземпляром. Платівок та їх уламків – 165. Відщепів – 99. Невизначимих уламків сколів – 9, уламків кварциту – 15 (табл. 1).

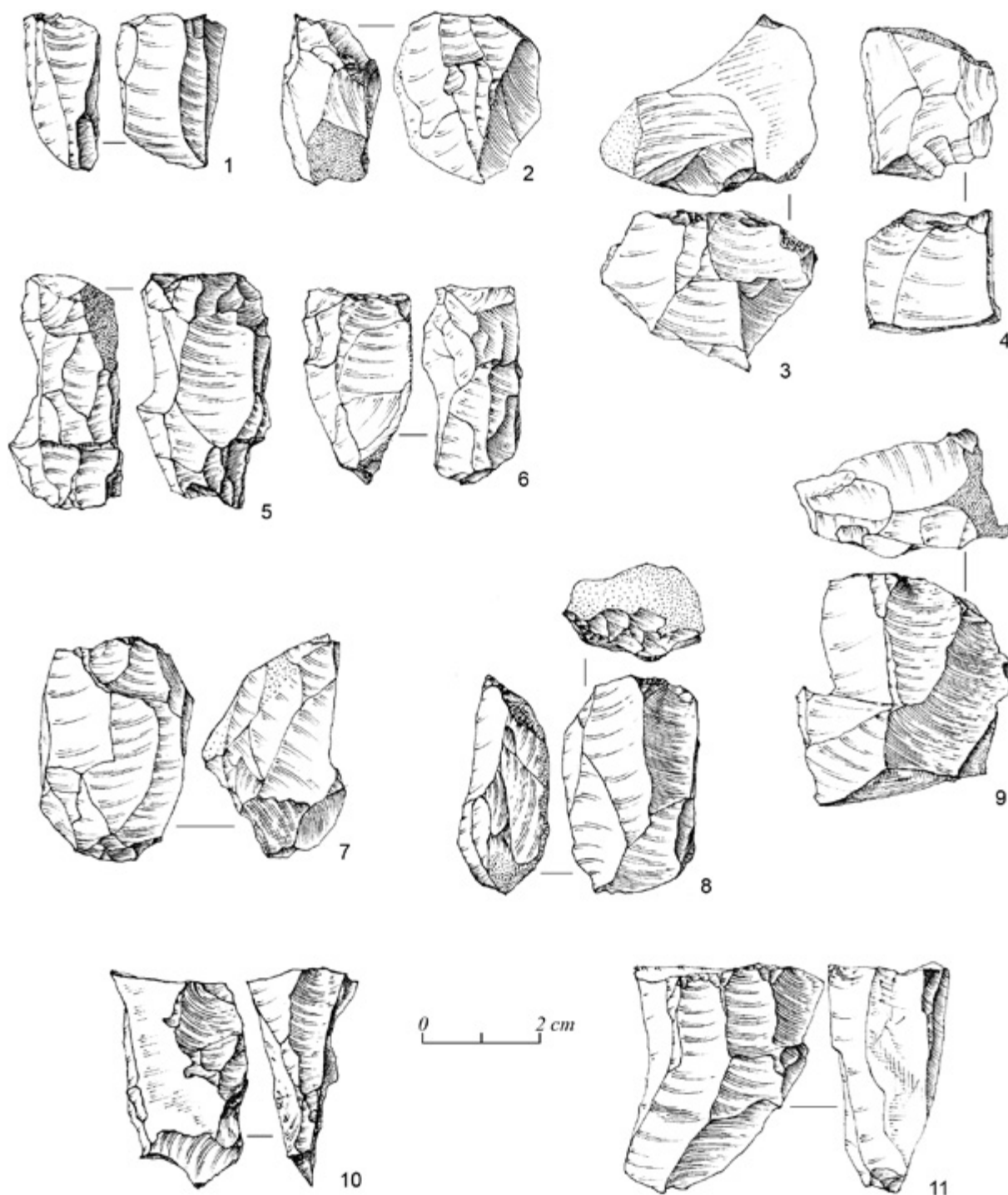

Рис. 14. Нуклеуси (1-11).

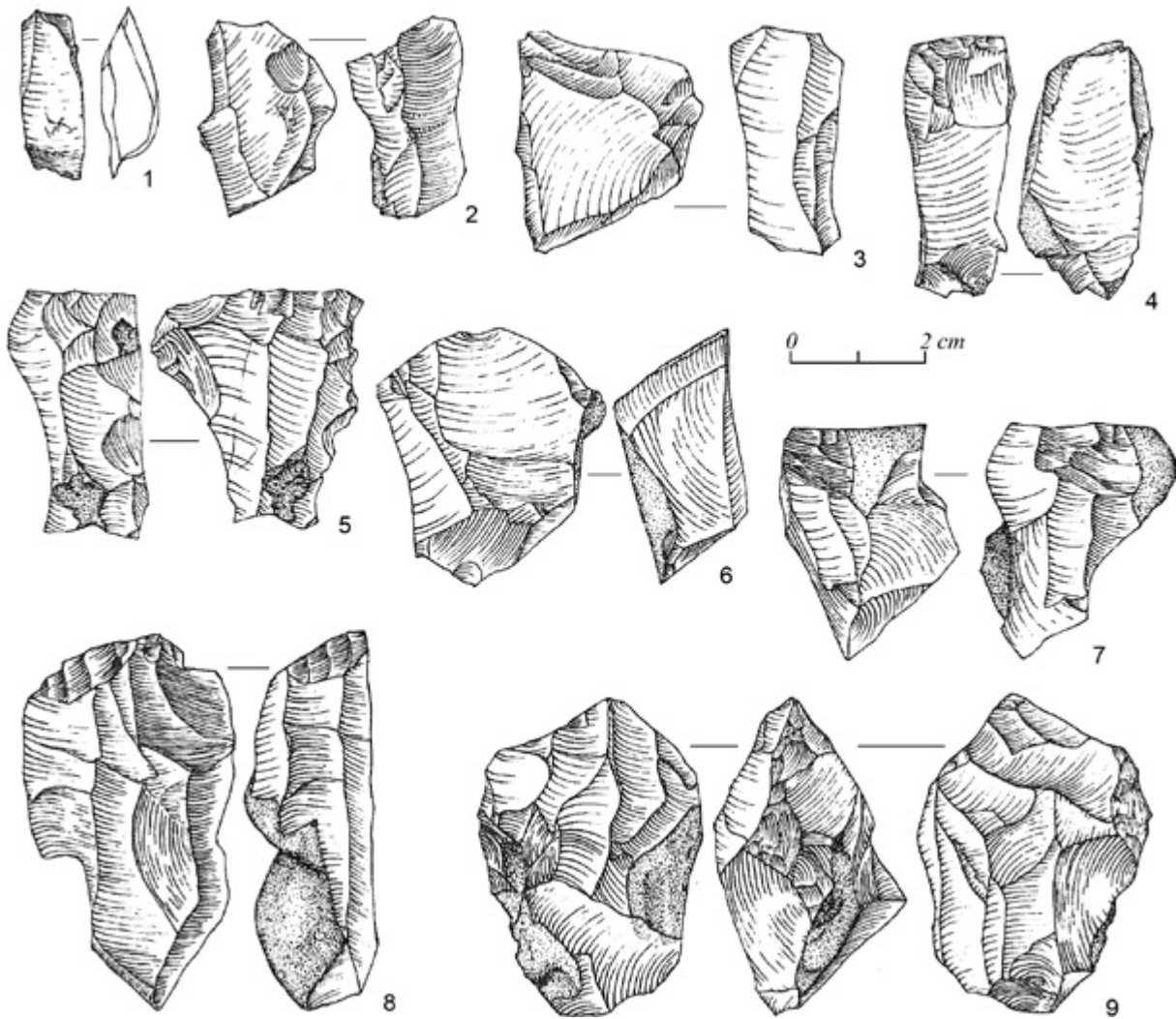

Рис. 15. Нуклеуси (1-3, 5-8); пренуклеус (4).

Дуже цікавими зразками представлена на стоянці бивнева індустрія. Безперечно найяскравішим її представником є гравійований бивень, виявлений місцевими мешканцями під час господарських робіт в шкільній котельні у 2010 р. (рис. 16,17). Інтерпретація нанесених малюнків вже була предметом публікацій (Ступак 2010, с.169-178; 2011, с.60-65; Stupak 2012, р.18-23), натомість технологічні особливості його обробки до цього часу були висвітлені недостатньо. Цей бивень має кращу збереженість, ніж виявлені поруч, хоча і має ряд природних та механічних пошкоджень. Природні пошкодження представлені кількома поздовжніми тріщинами, окремі з яких спровоковані глибоко прорізаними елементами. Чимало ділянок бивня мають сліди, залишені корінням трави або моху. Механічні пошкодження поділяються на давні та сучасні. До давніх належать сліди дев'яти ударів, розташованих діагонально до осі бивня. Сучасні представлені кількома рубцями від ударів лопатою, що були завдані

під час робіт в котельні. На щастя вони майже не пошкодили зображення.

Сам бивень має довжину по зовнішній кривизні 55,5 см, відстань між кінцями - 49 см. Дистальний кінець бивня (діаметр 5,2 см) зламаний і несе сліди свіжого зламу та розшарування по конусам зростання, проксимальний (діаметр 6,6 см) - утворений негативом поперечного розлому скошеної форми. Він утворює із зовнішньою поверхнею бивня кут 45° . Поверхня негативу має опуклу форму. Поперечне членування бивня було підготовлене прямим, глибоким і широким поперечним пазом на правій бічній поверхні бивня. Переламування було здійснено в напрямку від цієї поверхні до лівої бокової поверхні бивня. Залишки паза на бивні дозволяють зробити висновок, що спочатку він мав туроподібну форму. Його довжина становила 6,5 см, ширина близько 2,5 см, а глибина в середній, найбільш глибокій частині - 1,2 см. При прорізуванні паза застосовувалося відразу три різних техніки - техніка рубання,

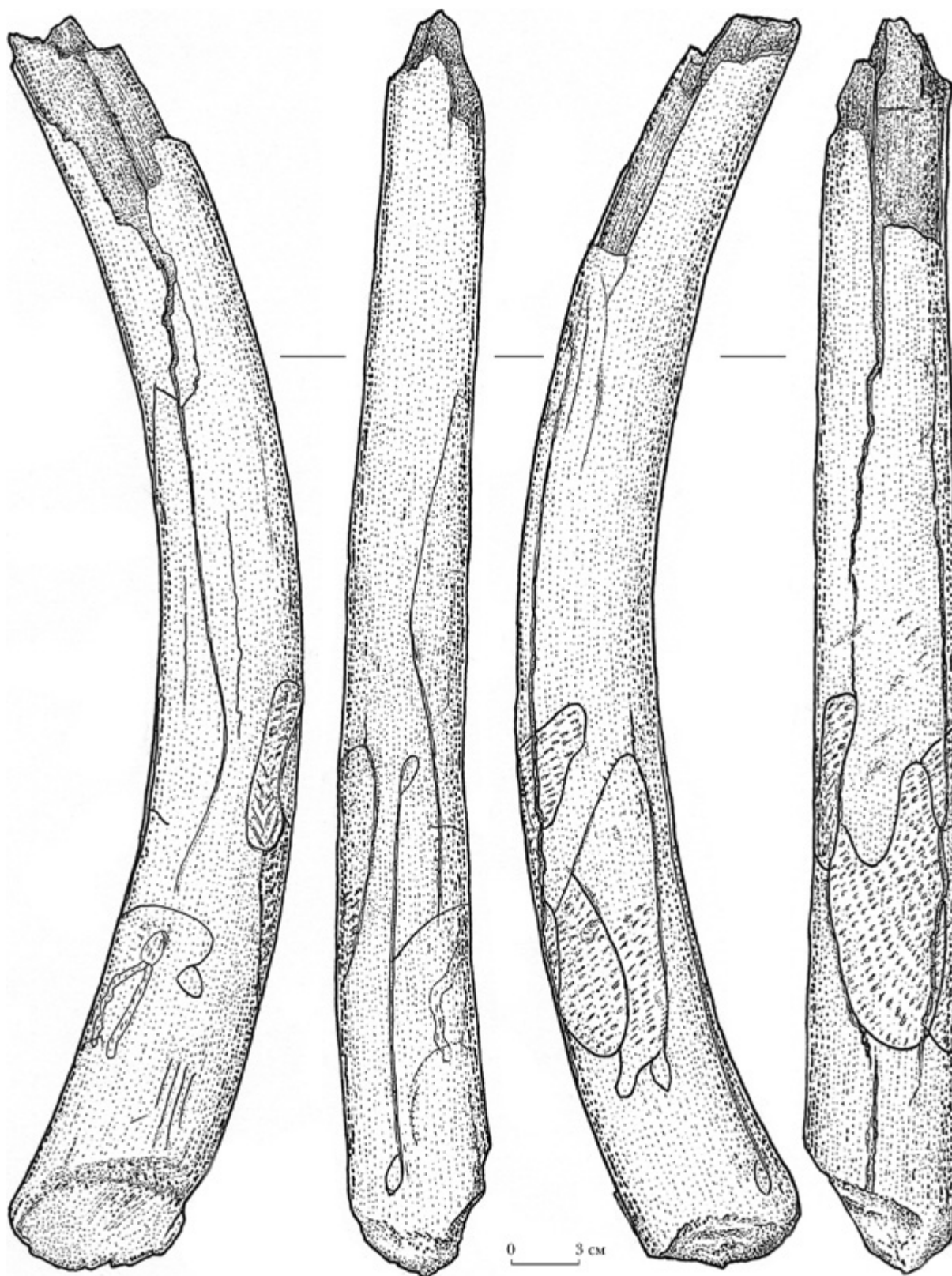

Рис. 16. Бивень з малюнками (рис. А.В. Панікарського).

техніка пиляння і техніка стругання. Виготовлення паза починалося з поперечних надпилів на поверхні бивня, надпил розширювався і поглиблювався за допомогою рубання, яке велося від країв надпилу до центру і вглиб паза. Найкраще сліди пиляння читаються на дні паза. Для обробки бортів паза також застосовувала-

ся техніка стругання. На поверхні борта паза читається кілька груп з паралельних чітких лінійних слідів U-подібним перетином, довжиною від 0,5 до 1,0 см, шириною 0,1-0,2 см і глибиною 0,05-0,1 см. Ці сліди йдуть поверх слідів рубання, а в ряді випадків і перекривають один одного. Стругання здійснювалося в

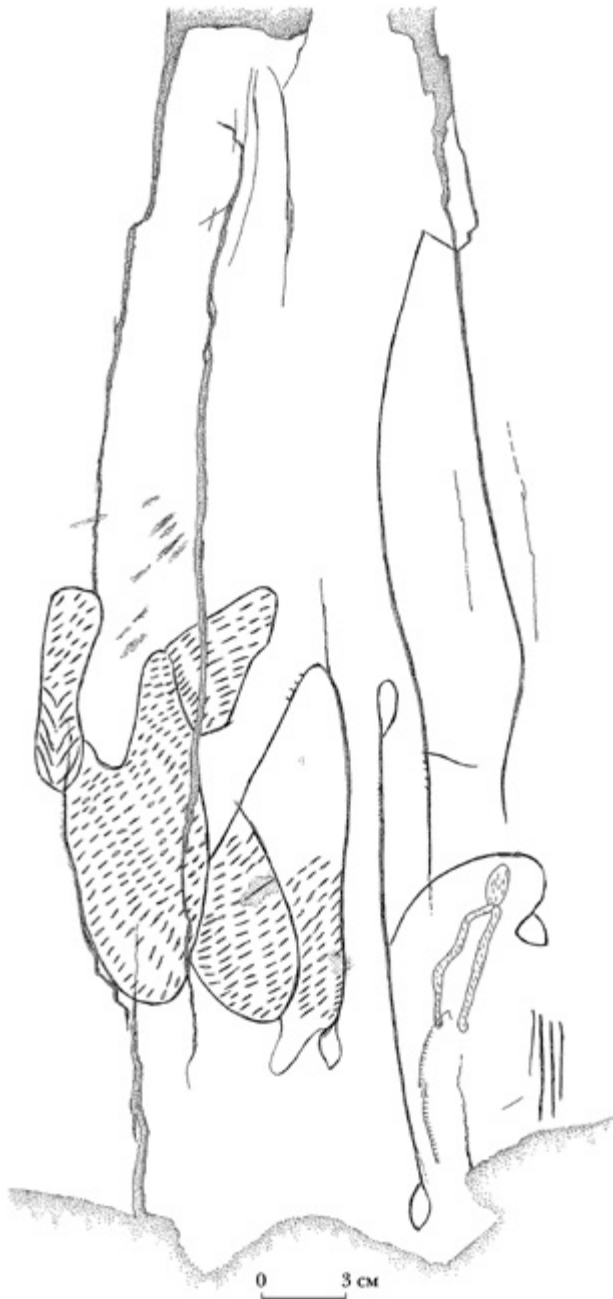

Рис. 17. Розгортка зображень на бивні (рис. А.В. Панікарського).

різних напрямках, але завжди поперек мікроструктури бивня - від дна до крайової частини паза. Характер і напрямок подібних слідів дозволяє припустити, що перед обробкою бивень перебував у розм'якшеному, розмоченому стані. Розм'якшення бивневої сировини перед обробкою активно використовувалося епігравецьким населенням прильодовикової зони. Однак описана вище техніка як виготовлення самого паза, так і спосіб підготовки поперечного розламування бивня специфічна і не має аналогів у відомих нам бивневих індустріях Середнього Подніпров'я (Хлопачев 2006). Широке використання техніки стругання поперек мікроструктури бивня, в напрямку від серце-

вини до зовнішньої поверхні (і також по розм'якшеному матеріалу) нам відомо в ориньякських культурах Європи. Вивчення під збільшенням гравіювань на поверхні бивня показало, що значна їх частина була виконана в той момент, коли поверхня бивня була розм'якшена. Однак є й такі гравіювання, які були нанесені, безсумнівно, в момент, коли бивень вже втратив або ще не придбав «зручних» якостей для обробки.

На одному із бивнів, що був виявлений разом з гравіюваним під час риття свердловини, присутні тонкі, неглибокі поздовжні лінії, що вірогідно залишились від якоїсь обробки його поверхні.

Під час польових робіт 2011-2012 рр. у східній частині розкопу були виявлені проксимальні фрагменти наконечників списів (насади), виготовлені з бивня мамонта. Більший має довжину 5,3 см і діаметр 1,3 см (рис. 18.2). Він має загострену форму та округлий перетин. Вся його поверхня посічена численними короткими поперечними паралельними нарізками. Нарізки наносилися на поверхню послідовними рядами. Всього таких рядів - шість. Насічки з сусідніх рядів розташовуються дуже близько один до одного, на окремих ділянках вони перетинаються, а в районі вістря - утворюють спіраль, яка добре читається.

Довжина другого фрагменту - 22 мм, ширина частини, що зберіглася - 11 мм, товщина - 3 мм (рис. 18.1). Уся поверхня фрагменту вкрита дрібними насічками.

Всі названі ознаки дозволяють нам віднести дані вироби до наконечників типу Істюрітц. У Західній Європі наконечники Істюрітц виготовлялися в основному з рогу оленя. Більшість знахідок пов'язано з територією Південно-Західної Франції Шасер (Chasseur), шар А; Істюрітц (Isturitz), шар IV і III; Фактор (Facteur), шар В; Рок де Гаводом (Roc de Gavaudum), основний шар; Рок де Комб (Roc de Comb), шар 2; Ватюз абрі (Battuts abri), шар 7; Пато (Pataud), шар 4; Рок Сен-Крістоф (Roque Saint - Christophe), верхній шар, виняток становить стоянка Гойе (Gouet), провінція Намюр, Бельгія). Для наконечників типу істюрітц, які розглядаються як один з культуровизначальних типів кістяних виробів для граветійських індустрій з різцями типу Ноай (Noaille) (Sonneville - Bordes 1974), характерна сплюснена, подпрямокутна форма поперечного перерізу. Наконечники із загостреним насадом і круглим перетином датуються мадленской часом. Саме з ними демонструє найбільшу схожість наконечник із Дорошівців. У Східній

Рис. 18. Наконечники з бивня типу Істюриц.

Європі знахідки наконечників типу Істюрітц рідкісні і представлені виключно їх мадленським різновидом. Наконечники типу Істюрітц, виготовлені з бивня мамонта, що мають округлий поперечний переріз і близькі за формою до наконечника з Оболоння, представлені в матеріалах стоянки Костьонки 2 (23800-16190 років тому) і Дорошівці (21000-15000 років тому).

Наконечники знайдені на стоянці Оболоння демонструють найбільшу схожість з виробами даного типу, представленими в кістяній індустрії стоянки Істюрітц. Причому остання є єдиною стоянкою, де наконечники Істюрітц були представлені як в граветському (IV), так і в епіграветському (III) шарах.

Виявлення на Оболонні наконечників типу Істюрітц, характерних в першу чергу для граветських пам'яток Західної Європи є надзвичайно цікавим і з огляду на те, що при аналізі

бивня з гравіюванням, були зафіксовані технологічні прийоми обробки, що не мають аналогів серед бивневих індустрій Середнього Подніпров'я, а деякі зафіксовані – відомі в оріньякських культурах Європи (Ступак, Хлопачев, 2012, с.103).

В цілому, можна висловити впевненість у тому, що збільшення надалі колекції бивневих виробів з розкопок стоянки дозволить відкрити і вивчити невідому раніше в Середньому Подніпров'ї кістяну індустрію, краще зрозуміти генезис відомих у даний час пам'яток Подесення.

Таким чином, це перша пам'ятка у Середньому Подесенні з виразними оріньякськими рисами у кам'яному комплексі, які найяскравіше представлені наявністю специфічних скребачок з носиком, а також специфічною бивневою індустрією, представленою не типовими для Дніпровського басейну наконечниками типу Істюрітц, та застосуванням під час обробки

бивня прийомів, не відомих раніше для цієї території. Натомість слід згадати наявність в орнаментах сюжетів на гравіюваному бивні елементів, схожих з відомими на цій території раніше, зокрема на кирилівському бивні та у Мізині (Ступак 2010, с.169-178; 2011, с.60-65; Stupak 2012, р.18-23). Результати геостратиграфічних та палеокліматичних досліджень, особливості кам'яного та бивневого комплексу стоянки роблять дату Ох – 28035 20730+/-120 ВР більш прийнятною. Отже, Оболоння разом із стоянками Пушкарівського типу є однією з найдавніших пам'яток верхнього палеоліту Середнього Подесення. Отримані результати роблять дослідження Оболоння надзвичайно цікавими і важливими для розуміння культурно-історичних процесів у верхньому палеоліті Східної Європи і зокрема для розуміння питань становлення епігравету Дніпровського басейну.

Література

- Виноградський Ю.С.* Из археологічних досліджень 1937 р. на Сосниччині // НА ІА НАНУ. — Ф. 12. — Спр. 15.
- Виноградський Ю.С.* Археологические работы Сосницкого историко-краеведческого музея (к 35-летию со дня основания) // КСИА АН УССР. — 5. — С. 86-93.
- Гладких М.И., Толочко П.И., Шовкопляс И.Г.* Археологические разведки на Черниговщине в 1965 г. // Археологические исследования на Украине 1965 – 1966 - Вып. 1- К., 1967, - С.204-207.
- Смоличев П.И.* Палеонтологические находки на Черниговщине (Список знахідок; Чернігів 12.03.1025 р.) // НА ІА НАНУ. — Фонд П.І. Смоличева. — Ф. 6. — № 12.
- Ступак Д.В.* Нова верхньопалеолітична стоянка Оболоння в Середньому Подесенні // Кам'яна доба України. - Вип.13 – К., “Шлях”, 2010 – С.169-178.
- Ступак Д.В.* Дослідження епіграветських стоянок півдня Середньої Десни // Археологія – Вип.1 – К., 2011- С. 51-68.
- Ступак Д.В., Хлопачев Г.А.* Дослідження верхньопалеолітичної стоянки Оболоння // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г. – Чернігів, 2012 – С. 103-105.
- Ступак Д.В., Хлопачев Г.А.* Верхньопалеолітична стоянка Оболоння. Дослідження 2012 р. // Археологические исследования в еврорегионе «Днепр» в 2012 г. – Гомель, 2013. С. 196-198.
- Комар М.С.* Некоторые методические вопросы спорово-пыльцевого анализа субэаральных отложений плейстоцена // Сучасні напрямки геологічної науки. Зб. наук. праць ІГН НАН України. — К., 2006. — С. 223-231.
- Комар М.С.* Стратиграфия и палеогеография позднего плейстоцена перигляциальной области Центральной и части Восточной Европы (по палинологическим данным). – Диссертация на соискание ученой степени доктора геологических наук 04.00.09 – палеонтология и стратиграфия. – Киев: ИГН НАН Украины. – 2011. – 393 с.
- Природа Украинской ССР.* Растительный мир. –К.: Наук. думка, 1985. – 278 с.
- Красилов В.А., Зубаков В.А., Шульдинер В.И., Ремизовский В.И.* Экостратиграфия. Теория и методы. – Владивосток, 1985. – 148 с.
- Хлопачев Г.А.* Бивневые индустрии верхнего палеолита Восточной Европы. –СПб., 2006. – 262с.
- Denise de Sonneville-Bordes.* Fiche sagaie d'Isturitz // H. Camps-Fabrer (ed.). Fiche typologiques de l'industrie osseuse preistorique. Cahier I, Saggais. Aix-en-Provence, Publications de L'Universite de Provance, 1974. fiche 8.
- Stupak D.* Explorations of Epigravettian Sites in the South of the Middle Desna Area // Ukrainian archaeology. – 2011. – К., 2012 – P.10-25.
- Verpoorte A.* Limiting factors on early modern human dispersals: The human biogeography of late Pleniglacial Europe // Quaternary International. – 2009. – Vol. 201. – P. 77–85.

STUPAK D.V., KHLOPACHEV G.A., GRIBCHENKO Yu.M., KOMAR M.S.

THE NEW UPPER PALAEOLITHIC SITE OBOLONNYA

Obolonnya is the new Upper Palaeolithic site which was discovered in 2010. It is the southernmost location of the Upper Palaeolithic in the Middle Desna region, and it is the first site with Aurignacian features in artefacts assemblage in the territory of Northern Ukraine. The results of environmental studies, as well as the characteristic features of stone and mammoth tusk assemblages make a date 20730 ± 120 BP (OxA-28035) more acceptable. Thus, Obolonnya is the first manifestation of Epiaurignacian industry in the Middle Desna region and together with sites of Pushkari group is the one of the oldest settlement in this territory. Obtained results are extremely important for the understanding of cultural processes in the Eastern European Upper Palaeolithic, and particularly for the understanding of Epigravettian origin in Dnipro region.